

Ignacij Voje

MIGRACIJSKI PROCESI V SLOVENSKEM PROSTORU V TURŠKEM OBDOBJU (16. do 18. stoletje)

Referat na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti, 1. oktobra 1990

Prisotnost in širjenje osmanske oblasti na Balkanu v 15. stoletju je vplivalo tudi na razmere v slovenskih deželah. Turški napadalci so skoraj 200 let uničevali slovenskega človeka, ropali njegove domačije, njega samega pa odvajali v sužnost. Pretežna homogenost slovenskega etničnega ozemlja, ki se je oblikovala v 15. stoletju, se je od začetka 16. stoletja začela rahljati zaradi migracijskih tokov, ki so prihajali s teritorija, zasedenega od Turkov. Slovensko zgodovino pisje je tem naselitvenim tokovom z Balkana posvečalo precejšnjo pozornost, vendar celovite obravnave teh procesov še nimamo. V referatu bom skušal predstaviti rezultate dosedanjih raziskav migracijskih procesov z balkanskega prostora v slovenske dežele.

Čeprav slovenske dežele (Kranjska, Koroška, Štajerska in Goriška) niso bile v sestavi Osmanskega cesarstva, so turški vpadi od začetka 15. stoletja, oziroma intenzivneje od srede 15. pa do konca 16. stoletja razširili vplive osmanske države do skrajnih etničnih meja slovenskega naroda. Slovenske in hrvaške dežele so zaradi obmejne lega in permaenentnega vojnega stanja v tem obdobju občutile daljnosežne posledice osmanske prisotnosti na Balkanskem polotoku. Turški vpadi v slovenske dežele v obdobju me 1469 in 1483 so slovenske dežele gospodarsko in demografsko zelo izčrpale. To je čas najtežjih in najsilovitejših turških vpadov.¹ Iz tega časa so tudi prvi pohodi in vdori Turkov prek Krasa do Soče in v Furlanijo. Ti vpadi niso imeli samo plenilnega značaja, ampak so bili v tesni povezavi s širše zasnovanim turškim vojskovanjem z Beneško republiko v Albaniji. V zvezi z vpadi na beneško ozemlje v Furlaniji so povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh.² Po zavzetju Beograda 1521 in katastrofi na Mohačkem polju 1526 ter nekako do 1532 so se pojavljali Turki na naših tleh skoraj vsakodnevno. V drugi polovici 16. stoletja so bili obnovljeni napadi redkejši,³ dokler niso z utrditvijo obrambne organizacije⁴ in izgradnjo Vojne Krajine⁵ povsem prenehali.

Posledice turških vpadov na slovensko ozemlje so bile težke. Cilj turških vpadov je bil, nagrabiti čim več plena in odvesti v sužnost ujetnike. Znano je poročilo iz Celja iz leta 1471, v katerem je navedeno, da je na Štajerskem požganih 7 mest in okrog 200 vasi, 3000 ljudi pa je bilo pobitih ali odpeljanih v sužnost.⁶ Po Unrestovem poročilu naj bi Turki v osemdesetih letih 15. stoletja v enem samem napadu odpeljali iz Savinjske doline 10.000 ljudi. Po oceni kranjskih, štajerskih in koroških stanov so Turki do leta 1508 ubili ali odpeljali v sužnost do

¹ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (GMS) XXIV, Ljubljana 1943, str. 1–60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis (ZČ), Ljubljana 1955, str. 26–62; Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju (problemi, stanje historiografije), ZČ XXX, 1976, str. 3–21; Vasko Simoniti, Turki so v deželi že (Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju), Celje MD 1990 (z bibliografijo).

² F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV. Archeografo Triestino, N.S. 1934; Jacopo Valvasone di Maniago, Incursione dei Turchi in Friuli, Udine 1860; Paolo Zanetti, Il problema turco in Friuli, Università di Trieste, anno 1968–1969; Arduino Cremonesi, La sfida turca contro gli Asburgo e Venezia, Udine 1976; Paolo Preto, Venezia e i Turchi, Firenze 1975; Vincenzo Joppi, I Turchi in Friuli nel 1499, Pagine friulane, anno 1888, n.9.; A. Cremonesi, Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499), Goriški letnik 4, Nova Gorica 1976, str. 124–129.

³ V. Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih 1570 do 1575, ZČ XXXI, 1977, str. 491–505; isti, Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576, do začetka gradnje Karlovca leta 1579, ZČ XXXVI, 1980, str. 87–100.

⁴ V. Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana SM 1991 (z obširnimi prikazom zgodovinskih del o vojski, turških vpadih in obrambi pred njimi – str. 5–23).

⁵ Vojna krajina (zbornik razprav – uredil D. Pavičić), Zagreb 1985; Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira (zbornik razprav – uredil V. Čubrilović), Beograd 1989.

⁶ Zgodovina narodov Jugoslavije, knj. II, Ljubljana 1959, str. 276; Nekaj konkretnih podatkov o odvajanju slovenskih sužnjev: pri vpadu leta 1469 naj bi Turki odpeljali s seboj okrog 8.600 ljudi, Jug. GMS XXIV, str. 11 (sklicuje se na Valvasorja in Unresta); pri napadu leta 1471 naj bi Turki prvič odpeljali v sužnost 20.000 ljudi, drugič pa 30.000, Jug. GMS XXIV, str. 12, 13; pri napadu leta 1516 na Kranjsko naj bi Turki odpeljali 1.500 ljudi in nagrabili plena v vrednosti 20.000 dukatov, Jug. GMS XXIV, str. 38; pri napadu 11. junija 1528 na področje Kočevske naj bi ugrabili okrog 1.100 ljudi, Jug. GMS XXIV, str. 47; leta 1536 so iz Kranjske odpeljali v sužnost okrog 670 ljudi kljub izboljšanju obrambe, Jug. ZČ IX, str. 28.

200.000 ljudi.⁷ Kranjski stanovi so v instrukcijah poslancev na skupnem zboru notranjeavstrijskih dežel leta 1525 navedli, koliko so Turki v poslednjih šestdesetih, sedemdesetih letih napredovali in kako so v štiriinštridesetih in petdesetih letih tridesetkrat pustošili po Kranjski in ubili ali odvedli v sužnost 200.000 ljudi.⁸ Brez dvoma so ti podatki pretirani, če upoštevamo približno cenitev števila prebivalcev v tem času na slovenskem ozemlju.⁹

Zanima nas usoda odpeljanih sužnjev s slovenskega ozemlja, saj gre tudi pri tem za neko obliko migracijskih tokov. Petina skupnega števila vojnih ujetnikov je postala sultanova last. Bistri in dobro raščeni fantje so bili poslani v janičarske šole, lepo razvita dekleta pa v sultanov harem. Ostali del plena in ujetnikov je bil razdeljen tako, da je en del pripadal vojaškim komandantom, en del pa sandžakbegom, ki so sodelovali pri vojaških akcijah. Velik del sužnjev je bil potem poslan na tržišča s sužnji. Sužnje so izkoriščali kot delovno silo v poljedelstvu, živinoreji, obrti in kot hišno služničad. Popisi Sarajeva iz 16. stoletja kažejo, da je med pribivalstvom Sarajeva bilo znatno število sužnjev, večinoma osvobojenih, po poreklu iz Hrvaške, Slovenije in Madžarske. Kot vojni ujetniki so predstavljali pomemben delež v formiranju metnega prebivalstva Bosne.¹⁰ Iz dveh ohranjenih sarajevskih sidžilov (sodnih protokolov) iz sredine 16. stoletja je razvidno, da so sužnji masovno prestopali v islam. S tem so si olajšali položaj in pridobili svobodo. Doslej je ugotovljeno 5 primerov slovenskih sužnjev, ki so bili osvobojeni. To so Mustafa sin Abdullaha (dobesedno Božji suženj, kar kaže na krščansko poreklo), Nefisa hčerka Abdullaha, Ana hčerka Andreja, Fatima hčerka Abdullaha in Dora hčerka Abdullaha. Večina si je pridobila svobodo s prestopom v islam, dve sužnji pa sta imeli otroka z gospodarjem muslimanom. Osvoboditev sužnja se je po kurānu smatrala za dobro delo in takšno dejanje je islamska vera priporočala.¹¹

Vrhunec opustelosti slovenskega agrarnega področja je bil dosežen v času najtežjih turških vpadov, to je konec 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Zdi se, da poročila kronistov in uradna poročila dajejo dokaj realno sliko opustelosti slovenskih dežel. Cele vasi so bile zapuščene in polja neobdelana.¹² Zaradi turških vpadov so posebno trpela obsežna področja na Dolenjskem, v Beli krajini, na Notranjskem, na Krasu, v delih Štajerske in v Prekmurju. V Ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih 15. stoletja okrog 30%, v ormoškem okrog 45% pustih vasi.¹³ V začetku 16. stoletja je bilo v Posavju okrog Sevnice okrog 50% opustelih kmetij in kajž. Tudi urbarji za okolico Slovenj Gradca kažejo v drugi polovici 15. stoletja postopno večanje števila opustelih kmetij.¹⁴ V gospostvih Devin, Senožče, Prem, Postojna in Vipava je bilo okrog 30% nenaseljenih kmetij.¹⁵ Ko so se v marcu 1528 zbrali na zasedanju kranjski

⁷ Jug, GMS XXIV, str. 37.

⁸ Ibid. str. 44.

⁹ Vse demografske ocene za širša območja za čas pred začetkom uradne statistike prebivalstva (1753–54) morejo veljati le kot zelo približne; le za posamezne manjše okoliše ali posamezne kraje dovoljujejo izjemni viri že poprej zanesljivejše rezultate. Za Kranjsko, Korosko in Primorsko neposrednih podatkov za 15. stoletje ni, za Štajersko pa so precej tvegani. Pricheggejev sklep da bi južni del Štajerske štel sredi 15. stoletja okrog 220.000 prebivalcev, je hipotetičen. Prichegger je prišel namreč do svojega rezultata na podlagi fragmentarno ohranjenih seznamov kmečkih ognjišč. M. Straka pa je na podlagi drugih virov ocenil število prebivalcev na istem ozemlju za približno isti čas komaj na 81.000. Po Strakovih izračunih naj bi slovenska Štajerska štela leta 1528 okrog 94.000, 1617 okrog 138.000 in 1680 okrog 189.725 prebivalcev. Sredi 18. stoletja naj bi štela Štajerska 696.606 prebivalcev, Kranjska pa 344.544. F. Zwitter (1936) računa na slovensko ozemlje, za ta čas – brez Prekmurja in beneških delov – okrog 725.000 prebivalcev. Gospodarski in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek – Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 98, 99 (z ustrežno literaturo).

¹⁰ Adem Handžić, O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI. stoljeću, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), sv. 28–29, Sarajevo 1980, str. 247–256. Nedim Filipović, Pogled na osmanski feudalizam, Godišnjak društva istoričara BiH, g. IV, Sarajevo 1952, str. 59 – navaja naslednje konkretne podatke o odpeljanih sužnjih iz Hrvaške: v času od 1462 do 1520 je bilo iz Hrvaške odpeljanih 70.000 ujetnikov; samo pri enem vpadu na Hrvaško 7. julija 1469 so Turki odpeljali 12.000 ljudi; v pohodu 1566 so iz Hrvaške odpeljali 70.000 ljudi.

¹¹ Vančo Boškov – Jasmina Šamić, Turki dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu, ZČ, 33, 1979, str. 5–12; Behija Zlatar, O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI. stoljeću, POF, 40, 1991, str. 259–266; Gazi Husrev begova biblioteka v Sarajevu, Sidžil br. 129, str. 292, 317, 366, 409.

¹² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, knj. I, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 88–89; Jovan Radonić, Beatrice Aragonica, Letopis Matice Srpske, zv. 339, Novi Sad 1934, str. 219 – »Posle oproštaja sa sestrom Eleonorom ... uputila se mlada kraljica Beatrice preko mletačkog teritorija prema Kranjskoj i Štajerskoj. Put je bio veoma opasan, jer su turske neregularne čete (akindži) pljačkajući po tim krajevima, izveste bile da će tuda proći kraljeva svadba, pa su po svaku cenu hteli da učine prepad na ugarsku gospodu. S brigom u duši posmatrala je Beatrice popaljena sela in naselja, da se, najzad posle mnogih tegoba i napora nije stigla u Petau na štajersko-slavonskoj granici.«

¹³ Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 344.

¹⁴ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, CZ 1979, str. 238.

¹⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 344; isti, Pivka v srednjem veku, Kronika, 24, 1976, str. 10 (tudi v izbranih razpravah istega avtorja »Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev«, Ljubljana SM 1985, str. 330–337). Tu navaja Kos naslednje podatke: »Številke izračunane iz podatkov v urbarjih nam povedo, kako velika je bila opustelost kraških kmetij na prelomu iz 15. v 16. stoletje. Na ozemlju postojnskega gospostva je bilo leta 1459 od skupno 359 kmečkih obdelovalnih enot (cele kmetije, polkmetije in četrtinske kmetije) pustih 136, v odstotkih povedano skoraj 38%.«

deželni stanovi, da bi razpravljali o obrambi, so v dokaz grozljivemu uničenju dežele navedli naslednji podatek: zemljiško gospostvo Kostel je imelo pred letom dni še 300 naseljenih kmetij, medtem ko jih sedaj ni niti sedem.¹⁶ Popisa prerbivalstva gospostva Gradac v Beli krajini za leto 1523 in 1527 kažeta, da je padlo število gospodarstev v komaj štirih letih od 170 na 106¹⁷ Toda izpraznjene kmetije gospodarsko niso bile tako oslabiljene, da jih ne bi razmeroma hitro obnovili z novim dotokom odraslih otrok s kmetij iz najbližje okolice.¹⁸

Medtem ko je bila od začetka 17. stoletja avstrijsko-turška meja v splošnem zaprta proti turškim vpadom in so se slovenske dežele rešile turške nevarnosti, so turška pustošenja v Prekmurju, posebno v njegovem vzhodnem delu, še v 17. stoletju zelo razredčila prebivalstvo. Turško zasedbeno področje se je v letih 1664 do 1683 razširilo tod celo do reke Mure.¹⁹ Neka listina prinaša poimenske podatke po vaseh, da so Turki v letih 1626, 1630 in 1631 odpeljali v sužnost s področja turniške župnije okrog 230 večinoma mladih fantov in deklet.²⁰

Že v času turških vpadov na področje slovenskih dežel v drugi polovici 15. stoletja, še v večji meri pa v prvi polovici 16. stoletja, je prišlo do prvih prebegov beguncev s turškega teritorija. Kljub temu, da se krepil in izpopolnjuje obrambna organizacija v notranjeavstrijskih deželah ter utrdi obrambna organizacija v Vojni krajini, migracije s turškega ozemlja ne pojenjujejo vse do začetka 17. stoletja. Te migracije iz določenih vzrokov podpirajo deželni stanovi in deželni knez. Migracije s turškega teritorija so povzročile tudi spremenjene razmere v osmanski državi. Položaj krščanskega prebivalstva se je poslabšal. Na novo koloniziranemu vlaško-živinorejskemu prebivalstvu so bili odvzeti privilegiji. Habsburžani so nudili beguncem uskokom privilegije, podobne onim, ki so jih imeli pod Turki. Šlo je za status svobodnega človeka, oprostitev od dajatev in svobodo veroizpovedi (pravoslavje).²¹

V začetku 16. stoletja je prevladalo pri oblasti prepričanje, da bi bilo smotno pri obrambi izkoristiti begunce s turškega teritorija. Deželni knez in stanovi so se zavedali, da bi bilo treba v neorganizirano begunsko množico vnesti določen sistem in ji postaviti konkreten cilj. Prav tako je bilo jasno, da je treba dati beguncem zemljo, s katero bi mogli z družinami preživeti. Begunci bi se morali obvezati, da bodo branili mejo pred turškimi napadi, kjerkoli bi bilo potrebno. Prvi uskoki naj bi se na slovenskih tleh pojavili na Štajerskem že konec 15. stoletja. V ljudskem izročilu, ki je ohranjeno v »Pismi o banu Ivanu Šimuniću«, je opevana selitev večje skupine ljudi iz Sinjske krajine po Krbavski bitki leta 1493. Naselili naj bi se med Borlom, Ormožem in Jeruzalemom, torej na Ptujskem polju.²²

Na področje **Kranjske** so prišli prvi uskoki leta 1526 po turški zmagi na Mohačkem polju. Še za časa priprav za vojno leta 1526 je prepustil nadvojvoda Ferdinand nekaterim krščanskim rodbinam iz Bosne in Srbije posestva v okolici Žumberka ter jih oprostil vseh davkov, tridesetine, mitnine in colnine za blago, ki so ga nabavljali za svoje potrebe. Zato pa so morali iti na stražo in v boj proti Turkom na lastne stroške. S tem je bila ustanovljena enotna in stabilna organizacija obrambe proti turškim vpadom.²³ Temu prvemu valu je sledilo še več zaporednih selitev uskokov na to področje. Vrhovni poveljnik Ivan Kacijaner je z veliko pozornostjo spremljal usodo priseljencev s turškega teritorija. Leta 1531 se je okrog 1000 oseb v dalmatinski Cetinski krajini odločilo, da prestopijo na avstrijsko stran. Med njimi je bilo prav gotovo

¹⁶ Jug, GMS XXIV, str. 47.

¹⁷ Sergij Vilfan, Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospostva Gradac iz teh let, ZČ, 19–20, 1965–66, str. 219–233.

¹⁸ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, knj. I, str. 92.

¹⁹ Franjo Gumilar, Prvi turški vpadi v Prekmurje, Mladi Prekmurec, št. 3–4, letnik 1937–38, str. 45–47, 153–155; Ivan Zelko, Turški napadi in ropanja v Gornjem Prekmurju, Stopinje 1986, str. 76–79.

²⁰ I. Zelko, Turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1983, str. 133–137.

²¹ Fedor Močanin, Društveni razvoj v Vojnoj Krajini, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 83–85.

²² Mate Šimundić, Zgodovinski pomen nepoznane ljudske pesmi iz Sinja, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), 61, Maribor 1990, str. 46–56. Šimundić opozarja, da ne bi bilo odveč poiskati podatke nekdanjih doseljencev med današnjimi Slovenci. Tu in tam na Ptujskem polju ljudje še danes omenjajo, da so njihovi predniki prišli z juga, iz Dalmacije in Like. Dokaz za to so tudi priimki, oziroma ostanki priimkov, zapisanih v pesmi: to so Bareza, Bračić, Dukarić, Kačić, Kolaraić, Milun, Murat, Petrović, Pravdić, Predikaka, Rode, Šimunić, Škopinić, Štampar, Tetičković, Topalović, Zemljarić. V severovzhodni Sloveniji in na širšem območju najdemo te priimke. Ugotavlja pa, da večine priimkov, zapisanih v »Pismi o banu Ivanu Šimundiću« danes ni več v Sinjski krajini, nekaterih pa ni več niti na Hrvaškem.

²³ Josip Mal, Uskoške naselbine in žumberško vprašanje, Slovenec, letn. XXXIX, št. 66, Ljubljana 21. III. 1911, str. 1, 2; H. J. Bidermann, Zur Ansiedlungs- und Verwaltungs- Geschichte der kraner Uskokten in XVI. Jahrhunderts, Archiv für Heimatkunde, Hf. 1, 1882, str. 129–154; isti, Zur Geschichte der Uskokten in Krain, Archiv für Heimatkunde, Hf. 2, 1884, 1887, str. 174–207.

700 za orožje sposobnih moških. Kacijaner je svetoval, naj bi te uskoke naselili na zemljišču deželno knežje posesti Kostel ali pri Poljanah na Kočevskem, ker so bili ti kraji zaradi turških vpadov v letih 1522, 1528 in 1530 večji del nenaseljeni. Po Kacijanerjevi oceni bi lahko naselili okrog 2000 uskokov.²⁴

Uskoki, ki so v tem prvem valu prišli na Kranjsko, so zadali oblastem precej skrbi in težav. Ker niso bili stalno naseljeni, so stanovi skušali pomagati tem bednim ljudem brez strehe nad glavo. Pozimi so jih oskrbovali z žitom in oblačili. Kot nomadi so se uskoki potikali okrog nenaseljenih zemljišč in po gozdovih okrog Žumberka, Metlike, Črnomlja, Poljan, Kostela pa vse do Loža in naprej po Krasu.²⁵ Zaradi nevzdržnega stanja so si uskoki pomagali na ta način, da so začeli ropati. Nasilno ponašanje uskokov proti domorodnemu prebivalstvu je oblast prisililo, da se je začela ukvarjati z mislijo, kako bi uskoke na nek način ukrotili. Nov naselitveni val uskokov leta 1538 in tisti pozimi 1542–43, ko se je v Vinico v Beli krajini preselilo 70 uskoških družin, je razmere še zaostрил. Ker se je število uskokov na kranjsko-hrvaški meji izredno pomnožilo, so se kmetje dvignili priti uskokom in jim odvzeli živino. Napeti odnosi med uskoki in domorodnim prebivalstvom so dosegli nevarne dimenzije, zato je morala posredovati oblast. Leta 1542 se je več uskokov, verjetno zaradi bede, morda tudi izdaje, vrnilo na turško stran. To je belokranjsko prebivalstvo tako razjarilo, da se uskoki sploh niso smeli prikazati.²⁶

Zaradi pomanjkanja primerne zemlje za naselitev uskokov je bil na decembrskem zasedanju 1546 kranjskim deželnim stanovom predložen načrt, da se za naselitev uskokov odkupi mehovsko gospostvo, ki je bilo tedaj v zakupu vdove Hansa Püchlerja. Ker je bila posest mehovskega gospostva zelo prostrana, so sklenili naseliti poleg uskokov tudi tiste kmete, ki so pomešani z uskoki živeli na področju Žumberka in se niso hoteli umakniti.²⁷ Število uskokov pa se je še naprej povečevalo. Njihov poveljnik Ivan Lenković je leta 1551 trdil, da je okrog Žumberka in Metlike preko 800 uskokov. Smatral je, da gre za veliko število, saj naj bi bili to le za vojno sposobni moški.²⁸ Siromašne cele ali polovične kmetije bi bile sicer zadostne za preživljanje navadne kmečke družine, bila pa so seveda daleč premajhne za prehranjevanje številnih uskoških zadružnih družin. Že iz leta 1534 je ohranjeno poročilo, da je v mnogih žumberških uskoških družinah živelo skupaj 4 do 5 poročenih bratov.²⁹ Če jim je bila zemlja že v začetku skromno odmerjena, so se razmere zaradi prirodnega prirastka uskoškega prebivalstva zelo poslabšale. Tudi zadnja razdelitev mehovske posesti ni prispevala k rešitvi uskoške nastanitve.

Naselitvena in etnična struktura skupinske naselitve pastirskega vojaškega sloja uskokov se je trajno vtisnila v **Žumberku** in nekaj belokranjskih vaseh ob Kolpi. Te uskoke so povezovala vojaške naloge in pridobljene posebne pravice sredi 16. stoletja, ker je bilo to ozemlje po teritorializaciji Vojne krajine po letu 1600 vključeno v to novo vojnoupravno enoto. Do tega časa je Žumberak kljub svoji privilegiranosti sodil v jurisdikcijo kranjske dežele. Od 17. stoletja naprej so kranjski stanovi izgubljali izvršilno oblast na račun karlovskega generala in prihajalo je do sporov zaradi pristojnosti. Ta dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali Vojno krajino in so Žumberak in Marindol priključili Karloškemu generalatu. Ob odpravi Vojne krajine leta 1881 je bilo to področje priključeno Hrvaški.³⁰

Po bitki pri Sisku leta 1593, ko so krščanske sile vpadle na turški teritorij, je prišlo do novega močnega vala uskoških selitev v slovenski prostor. Begunci so prihajali iz tistih predelov Balkana, ki so bili v vojni zelo opustošeni. Ivan Vajkart Valvasor omenja, da je že meseca septembra 1579 po padcu trdnjave Slatina prišlo 1700 uskokov z ženami in otroki, ter

²⁴ Josip Mal, *Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 18, Ljubljana 1924, str. 15–21.

²⁵ Ibid. str. 22–23.

²⁶ Ibid. str. 35–39.

²⁷ Ibid. str. 43–44.

²⁸ E. Laszowsky, *Monumenta habsburgica*, III, str. 297.

²⁹ Aleksa Ivić, *Dolazak uskoka u Žumberak*, *Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, letn. IX, Zagreb 1907, str. 121.

³⁰ F. Močanin, *Društveni razvoj u Vojnoj Krajini*, str. 83–84; Dušan Kos, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana 1987, str. 18; B. Grafenauer, *Problemi migracij v zgodovini Slovencev*, ZČ 45, 1991, str. 195; J. Mal, *Žumberk in Marindol. Dom in Svet*, letn. 24, Ljubljana 1911, str. 266–268, 313–315; Zarko Štrumbelj, *Uskoki na Slovenskem in v Žumberku*, *Arhivist* XIV, 1–2, Ljubljana 1991, str. 42–50.

da so jih naselili na Kranjskem.³¹ Naslednje leto po osvojitvi Cernika je spet pribežalo 500 uskoških družin. Prvi so našli bivališča v Marindolu in Bojancih ter na sosednjih hrvaških posestvih v Gomirju in Vrbovskem.³²

Področje **Bele krajine**, kjer so se v 16. stoletju naselili uskoki, je s stališča proučevanja migracij v slovenski prostor še posebej zanimivo. Skozi Belo krajino so šle glavne vpadne poti turških napadalcev. Zato je bila Bela krajina od vseh naših dežel med najbolj opustošenimi. Toda najnovejše raziskave so pokazale, da to opustošenje le ni bilo tako vsestransko in popolno. Bela krajina je bila kot obmejni predel zelo redko naseljena že v srednjem veku. Večjo kolonizacijsko aktivnost je doživela od 13. stoletja dalje, ko so se posamezne fevdalne rodbine iz Kranjske zanimale za to področje. Toda, ko se je od 15. stoletja znašala Bela krajina pod udarom turških napadalcev, so kranjski fevdalci zapuščali svoja zemljiška gospodarstva. Izjemo predstavlja Nemški viteški red, ki je v tem obdobju prevzel vlogo organizatorja kolonizacije. Zanimiva je tudi ugotovitev, da opustelost na tem zelo ogroženem področju ni bila dosti večja (okrog 20%) kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Prav tako lahko na podlagi podatkov v urbarjih ugotovimo, da se domorodno prebivalstvo ni skrčilo do takšne mere, kot je to zapisano v raznih poročilih. Fluktuacija prebivalstva je bila sicer izredno velika, če jo primerjamo z drugimi slovenskimi področji, toda regeneracija prebivalstva dokaj hitra. Kmetije so bile na tem področju puste le nek določen čas, oziroma začasno. Otroci moškega spola, ki so bili sposobni orati – celo z 12 leti starosti – so zelo zgodaj prevzeli takšne puste kmetije.³³ Kljub temu se je v Beli krajini etnična slika prebivalstva v 16. stoletju menjala bolj intenzivno kot v drugih slovenskih deželah. Begunci iz Bosne in Hrvaške na določenih področjih Bele krajine povsem menjajo etnično strukturo, ker so turški vpadi preprečili kolonizacijo iz ostalih predelov Kranjske.

V Beli krajini se je naselilo precejšnje število prebeglih Srbov, posebno na področje okoli Metlike in Vinice. Zapustili so sledove v imenih naselij (npr. Vukobrati, Bosanci) ter v priimkih danes povsem slovenskih rodbin (npr. Cvitkoviči, Vlašiči, Jankoviči, Husiči, Vranešiči itd.). Kljub hitri asimilaciji s strani preostalega slovenskega prebivalstva se je do danes ohranila majhna oaza Srbov v nekaterih vaseh na podnožju planine Bukovje v okljuku reke Kolpe. Danes so srbske vasi Bojanci, Marindol, Milič-selo in Paunovići. V teh naseljih živi še okrog 400 do 450 Srbov pravoslavne vere.³⁴ Najstarejše pisne vesti o prisotnosti Srbov v Bojancih in Marindolu so iz leta 1530, čeprav so bili na tem področju verjetno že prej. Po nekaterih vesteh naj bi bila naselitev Srbov v Bojancih in Marindolu v ozki povezavi z njihovim naseljevanjem v Žumberku. V tem času sta predstavljala Žumberak in Bela krajina enotno področje, ki je bila baza za organiziranje borbe proti Turkom. Aleksa Ivić trdi, da je uskoke v Marindolu naselil kapetan Ivan Lenković leta 1549.³⁵ Verjetno pa so se Srbi na to področje naseljevali v več etapah.³⁶

Izročila o poreklu posameznih rodov bojansko-marindolskih Srbov so zelo pomankljiva. Pisni viri pa pričajo, da so predniki belokranjskih Srbov prišli iz bosenskih predelov Srba, Unca in Glamoča in iz doline reke Cetine v Dalmaciji. Obstaja tudi ustno izročilo, naj bi prebivalci Bojancev bili po poreklu iz krajev ob reki Bojani v Črni gori,³⁷ kar pa strokovno ni potrjeno. Verjetneje je neko drugo izročilo, ki pravi, da so prebivalci Bojancev prišli iz Bosne in da jih je v Bojancih iz opustelega krajiškega naselja Bojne v drugi polovici 16. stoletja naselil Jurij Lenković, gospodar gradu Pobrežje pri Adlešičih.³⁸ Zelo je med bojansko-marindolskimi Srbi razširjeno izročilo, da so prišli v Marindol iz Žumberka, da bi se izognili uniji, torej šele v 17. stoletju. To nas sili tudi k razmišljanju, zakaj se ta mala oaza Srbov v Beli krajini, obkoljena od Slovencev in Hrvatov, ni asimilirala, pač pa je ohranila svojo nacionalnost in pravos-

³¹ J. V. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, knj. XII, str. 76, 128.

³² R. Lopašič, *Žumberk, crte mestopisne i povjesne*, Zagreb 1881, str. 36.

³³ D. Kos, *Bela krajina*, str. 32–33, 51, 63–70.

³⁴ Milenko Filipović, *Srpska naselja u Beloj krajini*, Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1970, str. 150.

³⁵ Aleksa Ivić, *Seoba Srba u Kranjsku – istorijska studija iz sredine XVI veka*, Srpski književni glasnik, XXI/3, str. 184.

³⁶ Prisotnos Srbov v Marindolu se omenja tudi leta 1589. Sicer pa so se Srbi iz turškega ozemlja naseljevali v Žumberak celo 16. stoletje, pri čemer so posamezni tokovi dosegli Marindol in Bojance. J. Mal, *Uskočke seobe*, str. 38–39, 63, 199.

³⁷ M. Filipović, n.d., str. 161–162, 233.

³⁸ Jože Rus, *Geološko-geografski oris; Karlovac–Novo mesto–Ljubljana*. V knjigi P. Vujevića, *Opis puta III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji*, 1930, II, Beograd 1930, str. 135.

lavno vero. Dejstvo je, da sta do najnovejšega časa katoliška in pravoslavna cerkev na tem področju prepovedovali mešane zakone.³⁹

Podobno kot drugod v slovenskih deželah je bila kritična situacija tudi na **Štajerskem**, posebno v jugovzhodnih predelih te pokrajine. Zaradi turških vpadov je bilo veliko vasi opustošenih. Ugotovljeno je, da begunci s turškega teritorija v 16. stoletju niso naselili tako obsežno in celovito zemljišče kot ob kranjsko hrvaški meji. Drugačen odnos kot na Kranjskem so imeli do uskokov štajerski stanovi in vojaški poveljniki varaždinskega okrožja. Niso jim nudili nobene pomoči, ker so jih obravnavali kot turške pristaše. Šele v drugi polovici 16. stoletja se je njihov odnos do uskokov spremenil in so celo začeli podpirati njihove naselitve.⁴⁰ Značilno je, da so bile naselbine, v katerih so uskoki uživali določene urbarialne olajšave, raztresene po celi deželi. Zato ni čudno, da niso mogle te egzotične oaze priseljenega prebivalstva, kot jih imenuje srbski etnograf Jovan Cvijić, obdržati etničnih posebnosti v drugačni narodnostni sestavi.

Uskoki, ki so prišli na Štajersko, so ustanovili več naselij. V veržju ob Muri se je leta 1552 naselil neki Ivan Margetić in nakupil več zemljišč. Majhnih prask ob meji se je na čelu svoje čete redno udeleževal. Več uskokov je dobilo od štajerskih stanov Streliki dvorec pri Ptuj (Schützenhof, kasneje Aichhof). Stanovi so mnogo srbskih prebegov naselili tudi v Skokah in Dobrovcih pri Mariboru.⁴¹ Prve družine, ki so tam dobile zemljišče, se v listinah imenujejo: Aleksić, Doičin, Vukmir. Kasneje je bilo v Skokah šest zadrug. V teku stoletij se je uskoška naselbina popolnoma poslovenila, vendar se sledovi prvotnih prebivalcev niso popolnoma zbrisali. Pesnik in pisatelj Davorin Trstenjak, ki je bil leta 1844 kaplan v Slivnici, je opazil, da se prebivalci vasi Skoke in Dobrovci precej razlikujejo od drugih domačinov. Telo je sloko, lasje črni, poteze obraza drugačne od ostalih Pohorcev. Napisal je: »Družinska imena Radolič, Markolič, Milovčič so kazala na njihovo srbsko-hrvatsko pokolenje in ime Dobrovci me je spominjalo na jugoslovanske zadruge. Ime Skoki in Skokljani pa me je že takrat nagibalo na misel, da morajo biti ti ljudje uskoki.«⁴²

Ko je naselbina v Skokah precej narasla, se je nekaj srbskih uskokov naselilo v bližnji Ragosi, kjer so imeli sedem zemljišč. Štajerski glavar Ivan Ungnad je nekatere uskokom leta 1557 nakazal zemljišča na posestvih nekdanje kartuzije, Žičkega samostana pri Konjicah. Tam so ustanovili vas Šeršovica.⁴³

Razen uskokov, ki so dobili zatočišče v Žumberku in majhnem delu Bele krajine in ki so zaradi dobljenih privilegijev in sprejetja vojaških obveznosti ostali kolonizacijski element posebne vrste, se uskoki na južnem Štajerskem in na drugih področjih slovenskih dežel hitro asimilirajo z domorodnimi Slovenci. Ker niso bili naseljeni kompaktno, so postopoma izgubili privilegije. Spomin na te naseljence iz turškega obdobja se je ohranil v rodbinskih imenih – patronimiki, ki pogosto označujejo od kod so prišli predniki. Poleg pristnih srbsko-hrvatskih priimkov: Kristofić, Marković, Milošević so na celotnem jugovzhodnem Štajerskem razširjena naslednja rodbinska imena: Hrovat, Horvat, Hrovatin⁴⁴, nadalje Skok, Šmigovec (= Uskok), Smuk, Ulah, Lah, Vlašić, Lašić (po velarizaciji: Vašić), Serbak, Srbik in Bezjak, Bizjak, Vizjak.⁴⁵ Ime Bezjak (Wosiakh = Božjak) pomeni isto kot Hrvat, Dalmatinec, Bošnjak, štajerskim Slovencem pa še posebej prebivalce hrvatskega Zagorja.⁴⁶

³⁹ Ivo Ivačić, Ali Slovenija res ogroža belokranjske Srbe?, 7 D, leto XVIII, Maribor, 11. oktobra 1989, str. 41.

⁴⁰ J. Mal, Uskočke seobe, str. 82; H. J. Bidermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalat, MHVSt. XXXI, 1883, 5, 29–30.

⁴¹ J. Mal, n.d.

⁴² Viktor Pirnat, Potomci uskokov v Sloveniji, Jadranska straža, letn. XVII, 1939, str. 416.

⁴³ H. J. Bidermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark, str. 29–30; Jak. Max. Stepischnegg, Das Kathäuser-Kloster Seiz, Marburg 1884, str. 69, 70.

⁴⁴ J. Mal, Uskočke seobe, str. 16–17 – »Što se tiče patronimike »Hrvat« vidi se iz izvora, da su Slovenci ove bjegeunce nazivali Hrvati, jer su govorili hrvatski jezik i jer su došli iz, ili bolje rekuć, preko Hrvatske. Dakle prezimena Hrvat imaju svoju genezu u Bosni, iako ide za pravoslavne Srbe.« V. Dumbović, Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske od 15. do kraja 19. stoljeća (s dodatnim historijskim refleksijama), Marulić br. 3, Zagreb 1989, str. 393 – »Ovaj dio Bosne (Bosanska krajina) na početku osmanlijskog perioda nazivao se Croatia turcica (Turska Hrvatska). U Bosni nalazimo Hrvat (kod muslimana). Naša prezimena Horvat, Horvatić isl. u Mađarskoj Horvath, u Sloveniji Hrovat imaju svoju genezu u Bosni.«

⁴⁵ J. Mal Uskočke seobe, str. 83 – V 16. stoletju, v času, ko se je novo prebeglo prebivalstvo naseljevalo v pokrajine s slovenskim narečjem, so imenovali Bezjačino tedanjo Slavonijo med Dravo in Savo, posebej še področje okrog Varaždina. – R. Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljevanje po Štajerskoj, Glasnik geografskog društva, sv. 7 i 8, Beograd 1922, str. 113–125 – Grujić navaja nekatere toponime na Štajerskem »koji imaju svoje duplikate u Bosni i Srbiji (stanovnici pomenutih krajeva u Bosni i Srbiji preselili bi se u Štajersku): Livanjici i Vareš na području Ptuja; Banja Loka i Modrič na području Celja; Bunčari, Ključarovci i Kokorići na području Ljutomera; Doborić i Jajce na području Slovenj Gradca. U sjeveroistočnom području Štajerske često naila-

V vzhodnoštajerskem narečju so se ohranile nekatere jezikovne posebnosti, ki so se razvile pod vplivom uskoških naseljencev. V Hajdinski župniji na Ptujskem polju se prebivalstvo po zunanjem videzu vidno razlikuje od ostalih prebivalcev tega področja. Gre za poseben tip prebivalstva s temno poltjo in ogljeno-črnimi lasmi. Podroben študij etnografskih značilnosti bi odkril mnoge posebnosti v ljudskih šegah in običajih, ki naj bi jih posredovali priseljeni uskoki.

Medtem ko se je v drugi polovici 16. stoletja položaj v Kranjski, na Štajerskem in na Krasu umirjal, se je **Prekmurje**, najsevernejša slovenska dežela, znašlo pod hudim udarcem turških napadov. Do srede 17. stoletja ni bilo točno določeno, katere vasi pripadajo turški, katere pa habsburški strani. Med črto, ki veže Blatensko jezero z ustjem reke Mure na vzhodu, ter med štajersko mejo in Rabo na zahodu je bilo ozemlje, na katerem sta obe strani, turška in habsburška, po svojih močeh uveljavljali svojo oblast. Pri obravnavanju turške oblasti v Prekmurju se je resnici še najbolj približal Fran Zwitter z ugotovitvijo, da je »ta pokrajina v 17. stoletju ozemlje turških vpadov in bojev, ponekod pa so Turki morali izvrševati celo neke funkcije oblasti.«⁴⁷ Turki sicer priznavajo pravice domačih fevdalcev, torej tujega oblastnega aparata. Spričo tega so bili prekmurski kmetje izpostavljeni dvostranskemu izkoriščanju, v kolikor so seveda Turki mogli uveljaviti svoje zahteve.⁴⁸ Kolikor se je prebivalstvo pred turškimi vpadi in vojnimi vihrami samo umaknilo, se je po prenehanju nevarnosti spet hitro vračalo na svoje domove, kot nazorno prikazuje naslednji primer na prekmurskih tleh. Turniška prazupnija je štela po župnikovem štetju leta 1669 le 3405 prebivalcev. Ko so Turki zapustili svoj sedež v Kaniži, se je število prebivalcev po danih podatkih do leta 1698 dvignilo na 5675.⁴⁹

Selitve beguncev s turškega ozemlja so zajele tudi **Notranjsko in Kras**, vendar se tu srečamo z določenimi specifičnostmi. Vzrokov za opustelost ne smemo iskati le v turških vpadih, temveč tudi v habsburško-beneški vojni (1509–1522), epidemijah, slabih letinah in begu vaškega prebivalstva s Krasa v primorska mesta. Opustelost je bila torej posledica splošne gospodarske krize zaradi specifičnih lastnosti skope kraške zemlje. Turki so z vpadi to krizo samo pospešili in poglobili.⁵⁰ Poleg pravih »pustot« (ganz ödt), ki se nikdar niso regenerirale, so se pojavile tim. »travniške kmetije« (herbadiaweis, grasweis, arwadiaweis) ali, kot pravijo viri, da so »kot puste« (ödtweis). Čeprav te travniške kmetije krajše ali daljše obdobje niso bile naseljene, so jih sosedje ali celotna vaška skupnost izkoriščali za pašo ali na njih kosili seno. Prav te travniške kmetije naj bi bile ugodne za naselitev uskokov. V urbarju gospodstva Prem je podatek, da je v vasi Gornji Zemon prejel nek Hrvat 14 kmetij za travo in pašo.⁵¹ Prav tako se je v Vipavski dolini in na obronkih kraških goličav naselilo več uskoških družin. Na to nas opozarjajo priimki: Vičiči, Matijašiči, Lukežiči, Arčoni itd. V imenu kraja Merljak, se v današnji pokvarjeni obliki verjetno skriva prvotna beseda Morlak, ki je posebno v dalmatinskem primorju običajno označevala turške begunce.⁵²

Rekolonizacija, ki se je na kraškem področju poskušala izvajati s pomočjo uskokov, je v bistvu propadla. Ker je bilo še konec 16. stoletja na Krasu in na Primorskem veliko nenaseljene zemlje, je deželna oblast, ki ni imela zaupanja do uskokov, ki so se nastanili ob hrvaško-turški meji in v Žumberku, razmišljala, da bi uskoke preselila na Kras in celo v Furlanijo. Ker so se nesoglasja zgladila, do te preselitve ni prišlo. V času prvih uskoških naselitev ob kranjsko-hrvaški meji so le posamezne uskoške rodbine poiskale zavetišče na Krasu in v Istri.

zimo na imena sela i zaselka čije osnova je reč Ratz, Ratze – dođe od Rašanin = Srbini, npr. Ratzenberg ili Racka vrh kod Radgone. – Jože Koropec, Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527, ČZN 59, n.v. 24, št. 2, 1988, str. 216–253 – V popisu glavarine leta 1527 je vpisanih 775 krajev. Poleg domorodcev Slovencev se ob meji z ogrsko-hrvaško državo, na Dravskem polju in v Savinjski dolini pojavljajo prvi Hrabati, Turki, Ungri, Vezjaki, Vogrini in Vošnjaki. Nad Šalekom je vpisan podložnik kosez Edman, Frasa so poznali v Kutincih.

⁴⁶ Vjekoslav Klaić, Topografske sitnice, Vjesnik hrv. arheološkog društva, IX, Zagreb, 1906/7, str. 192.

⁴⁷ B. Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Prekmurski Slovenci v zgodovini – zbornik, Murska Sobota 1961, str. 79–90;

⁴⁸ I. Zelko, Turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1983, str. 132–137; I. Zelko, Madžarska in turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1985, str. 179–182.

⁴⁹ I. Zelko, Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1691, Kronika, letn. 6, 1958, str. 85–93.

⁵⁰ Janez Šumrada, Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja, Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana SAZU, 1986, str. 18–24.

⁵¹ M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Zvezek tretji, Urbarji Slovenskega primorja, Drugi del, Ljubljana SAZU, str. 97–98; isti, Pivka v srednjem veku – »Niso redki primeri, da ima kmet poleg svojega grunta še dve ali tri puste kmetije, če ne za kaj drugega vsaj za odškodnino »za travo«, ki jo je na pustotah nakosil. Le delno so ogromno opustelost mogli omiliti razni ukrepi zamejliških gospodov in jo popraviti s priseljenci in begunci, ki so pod Turki pribežali iz Bosne, Dalmacije in Hrvaške.«

⁵² J. Mal, Uskočke seobe, str. 101.

Zaradi neugodnih razmer so mnogi kasneje zapuščali svoja nova prebivališča in se v nadi, da bodo v Beli krajini dobili plodnejšo zemljo, vrnili nazaj.⁵³

Ideji premestitve uskokov s kranjsko-hrvaške meje na Kras okrog Loža in Postojne so se uprli deželni stanovi tudi zaradi tega, ker bi bile glavne prometne poti proti Trstu, Reki in Benetkam zaradi uskokov preveč ogrožene.⁵⁴ Število uskoških priseljencev je ostalo na Krasu in na Notranjskem v 16. stoletju omejeno na relativno majhne skupine okoli Prema, Postojne in Senožeč. Pretežen del populacijske obnove izhaja iz domorodnega prebivalstva, ki se je v času najtežjih turških vpadov izselilo v varnejše predele. Ko je bilo nevarnosti konec so se spet vračali v rodno vas. Za podkrepitev te teze so zanimivi podatki in primerjava med priimki podložnikov komornega gospostva Lož leta 1528 in seznamom podložnikov istega gospostva, nastalim sedem let kasneje. Po urbarju iz leta 1528 je imelo 70% tedanjih loških podložnikov priimke ali stalne vzdevke. Če jih primerjamo s stanjem leta 1536, ugotovimo, da je v tem najbolj opustelem gospostvu preživelo turško nevarnost leta 1528 kar dve tretjini (63,4%) vseh priimkov. Ne le hribovske in zakotne vasi, ampak tudi naselja v dolini blizu cest so ohranili večino starega prebivalstva.⁵⁵

Poskusi naselitve beguncev s turškega ozemlja v **Furlanijo** so bili tudi v 17. stoletju. Leta 1642 so nameravali izseliti uskoke, ki so bili naseljeni na posesti grofa Nikole Frankopana. Odšli naj bi v okolico Ogleja. Prav v zvezi s tem je zanimiv pojav, da se mnogi prebivalci okrog Tržiča-Monfalcona ter prebivalci občin Marosin, Belvedera in Gradeža imenujejo Bejjaci.

Uskoke srečamo tudi po večjih in manjših obmorskih mestih. Tja jih je gnala želja za lahkim zaslužkom kot tudi trgovska žilica. V **Trstu** je prebivalo večje število uskokov, ki so jih mestni očetje zaradi kraje in ropov izgnali z mestnega teritorija. Raztepli so se po bližnji okolici in imeli v kraških jamah svoja zaklonišča, kamor so skrivali naropano blago. Posebno veliko se jih je nastanilo na Opčinah, od koder so napadali Tržačane in se jim na ta način maščevali za izgon. Ohranjeno je tudi poročilo iz leta 1601, da so uskoki napadli Milje in plenili prebivalce. Od tržaške okolice so plenili vse do Gorice ter naropano blago in živino prodajali v furlanske trdnjave. Uskoški napadalci so se zadrževali ob važnih poteh na Krasu, v Pivki in Istri. Ko so se leta 1603 tržaški trgovci pritožili, da so jih blizu Postojne napadli uskoki in jim odvzeli vse žito, ki so ga tovorili za Trst, je kranjski vicedom ukazal vsem gospostvom med Postojno in morjem, naj strogo pazijo, da bodo poti zavarovane.⁵⁶

Kolonizacijski element, ki so ga posamično naseljevali na nenaseljena področja ali na dominikalno posest, so predstavljali **ujeti turški vojaki** oziroma **zajeto prebivalstvo** na turškem ozemlju. Del turških ujetnikov je postal lastnina kranjskih fevdalcev, ki so sodelovali v turških vojnah. Običajno so jih uporabljali kot delovno silo na pretežno dominikalnem delu posestva. V zapuščinskih inventarjih kranjskih fevdalcev so se ohranili zanimivi podatki o turških ujetnikih.⁵⁷ Tu najdemo spiske z njihovimi imeni. Grof Wolf Engelbert Auersperg je zapustil po smrti leta 1558 v gradu Žužemberk večje število turških ujetnikov. Navedeni so naslednji ujetniki: Mustafa-aga, Elles iz Travnika, Mehmed-aga, Vilina Muratović, Glus Ura, Vavaiko, Jusuf Alban, Memija in Jakob Jud.⁵⁸ Stotnik haramija Gašper Križanič je vodil register turških ujetnikov, ki jih je imel na svojem posestvu v Pustem Gradcu pri Vinici. Na žalost se ta register ni ohranil.⁵⁹ Turške ujetnike je imel na posestvu v Podbrežju ob Kolpi Jurij Lenković, kranjski deželni glavar in vrhovni poveljnik Vojne Krajine.⁶⁰ V spisku turških ujetnikov žumberškega uskoškega glavarja grofa Rudolfa Paradajserja iz leta 1647 naletimo na naslednja imena: Ivan Jordan, Mile Mileusić, Mileta Mumisović, Memia N., Durak Ulauević von »Wunitsch«, Pehlivan Urepović, Jurij Mumilović von »Klähhot«, Jusuf von »Petsch«. Nastanjeni so bili na posestvu Poganice pri Novem mestu.⁶¹ Grof Jurij Sigismund Paradajser je vodil

⁵³ Ibid. str. 100, 102.

⁵⁴ J. Mal, Uskoške naselbine, str. 1, 2.

⁵⁵ J. Šumrada, n.d. str. 22.

⁵⁶ J. Mal, Uskoške seobe, str. 104, 105.

⁵⁷ I. Voje, Naseljevanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, Jugoslavenski istorijski časopis, br. 4, Beograd 1969, str. 38–43; isti, O usodi turških ujetnikov v slovenski deželah v XVI. in XVII. stoletju, ČZN, letn. 43, n.v. 8, št. 2, Ljubljana 1972, str. 254–262.

⁵⁸ Arhiv Slovenije, Zapuščinski inventarji, fasc. I, zv. 2, str. 31.

⁵⁹ Ibid. fasc. IX, zv. 1, str. 42.

⁶⁰ Ibid. fasc. XXIX, zv. 8/2, str. 3.

⁶¹ Ibid. fasc. XXXIV, zv. 28, str. 273.

poseben zvezek, v katerega je zapisoval vse izdatke za vzdrževanje turških ujetnikov, ki so bili nastanjeni na njegovem posestvu Ruperc vrh. Ker ni mogel nositi stroškov za njihovo vzdrževanje, jih je prodal.⁶²

Na podlagi nekaterih tipičnih islamskih patronimik, ki so se ohranili na področju južne Štajerske, v Prekmurju in drugod po Sloveniji, lahko sklepamo, da so bili nosilci teh imen islamizirani turški ujetniki, kolonizirani v slovenskih deželah. Možno je, da priimki Hasan, Has-anmali (od Hasan-Ali ali mali Hasan), Beg, Mustafa, Murat, Turk, Oman, Stupan, Jančar, Šalamun (od Sulejman ?) označujejo versko – islamsko ali pa državljansko pripadnost nosilca priimka.⁶³

Podoben način vojskovanja, kot so ga prinesli na Balkan Turki, so sprejemali tudi krščanski vojaki na svojih pohodih in vpadih skozi kraje, ki so bili pod turško oblastjo. Seveda so pri tem trpeli predvsem domačini, muslimansko in krščansko prebivalstvo. Tako so postopali senjski uskoki na svojih pohodih v Liko, Bosno in Hercegovino v 16. in 17. stoletju. Prav tako so ravnali Benečani v vojnah v 17. in 18. stoletju na istih področjih. Enako so se obnašali pri vpadih na bosenski teritorij kranjski fevdalci, ki so služili v Vojni krajini. Na teh pohodih so lovili kot sužnje najraje otroke, predvsem pa žene in dekleta. Za njih so pri trgovanju dosegli boljše cenitev.⁶⁴

Lastniki kupljenih »duš« so se pobrigali, da jih pokristjanijo. V reških matičnih knjigah (16. in 17. stoletje) je zabeleženih več primerov krstov turških otrok.⁶⁵ Ta pojav lahko zasledimo tudi v matičnih knjigah škofijske cerkve sv. Nikolaja v Ljubljani od konca 16. do konca 17. stoletja, torej v času protireformacije. Od leta 1594 do 1692 je zabeleženo v matičnih knjigah 25 takšnih primerov.⁶⁶ Obred krsta turških ujetnikov je bil v škofijski cerkvi opravljen zelo slovesno. V matrikah se običajno navaja novo krščansko ime turškega ujetnika, ime krstitelja in botra. Le pri nekaterih ujetnikih se omenjajo podatki o poreklu, prejšnjem muslimanskem imenu in strarših.

Prav tako imamo tudi več dokazov, da so se turški ujetniki, predvsem žene in otroci, po opravljenem krstu normalno vključili v novo družbo, dosegli so vse pravice in status meščana. To dokazuje naslednji primer. Decembra 1651 je poslal grof Engelbert Auersperg nekega sedemnajstletnega turškega dečka v jezuitski kolegij v Ljubljani v tim. »parvam sholam«. Tega dečka je krstil na novega leta dan 1652 sam škof in mu dal ime Wolfgang Leopold.⁶⁷

Na splošno so se imenovali begunci s turškega teritorija kot Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi – Prebegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili pretežno Srbi iz Bosne ali Srbije ter pravoslavne vere. Med njimi so bili tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam naletimo med uskoki na prave Vlahe-Romane, ostanke staroselcev iz obdobja naseljevanja Slovanov na Balkanski polotok.⁶⁸

Dosedanje raziskave migracij z balkanskega polotoka in njihovega vpliva na etnične spremembe v slovenskem prostoru v času turških vpadov so dale le delne rezultate. Mnogo vprašanj je ostalo še neobdelanih ali odprtih. Šele na podlagi novega arhivskega gradiva ali poglobljenih mikroanaliz bo možno dobiti popolnejšo sliko.

⁶² Ibid. fasc. XXXV. zv. 45, str. 3.

⁶³ J. Mal, *Uskoče seobe*, str. 83; M. Šimundić, *Zgodovinski pomen nepoznane ljudske pesmi iz Sinja*, str. 54. Priimek Murat tolmači M. Šimundić takole: na prvi pogled je videti kot muslimansko osebno ime orientalnega izvora. Toda na koncu 15. stoletja v Sinjski krajini še ni bilo Turkov, zato tudi ne njihovih imen in priimkov. Meni, da ta priimek izhaja od italijansko-beneškega imena Muratti–Murat.

⁶⁴ Charles Verlinden, *Le relazioni economiche tra le due sponde Adriatiche nel basso Medioevo* alu luce tratta degli schiavi Recenti e antichi rapporti fra le due sponde dell'Adriatico, Fasano di Puglia 1972, str. 23 sl.

⁶⁵ Danilo Klen, *Pokršćavanje »turske« djece u Rijeci u XVI. i XII. stoljeću*, *Historijski zbornik – Šidakov zbornik*, g. XXIX–XXX, Zagreb 1977, str. 203–207.

⁶⁶ Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Matrikule: V, str. 27, 1627; IX, 253, 1660; X, 5, 1664, 139 1668; XII, 370 1684; XIII, 64, 1688, 85, 87 1689, 104, 113, 1690, 150, 151, 153, 162, 1691, 173, 176, 1692. Anton Kobler, *Krst Turkov v Ljubljani*, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, letn. VIII, Ljubljana 1898, str. 140, 141; letn. IX, 1899, str. 138–140.

⁶⁷ Peter Radics, *Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben* (geb. 1618 – gest. 1681). *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, Jhr. VII, Laibach 1894, str. 15.

⁶⁸ V. Pirnat, *Potomci uskokov v Sloveniji*, str. 415.

Zusammenfassung

MIGRATIONSPROZESSE IN DER TÜRKENZEIT (16. BIS 18. JAHRHUNDERT) IM SLOWENISCHEN RAUM

Ignacij Voje

Präsenz und Ausbreitung der Osmanenherrschaft im 15. Jahrhundert auf dem Balkan wirkten sich auf die Verhältnisse in den slowenischen Ländern aus. Durch die Türkeneinfälle wurde vom Beginn des 15. bzw. intensiver von der Mitte des 15. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts der Einfluß des Osmanenstaates bis an die äußersten ethnischen Grenzen des slowenischen Volkes herangetragen. Seit dem Beginn des 16. Jahrhunderts begann das slowenische ethnische Gebiet seine Homogenität, die im Laufe des 15. Jahrhunderts einen hohen Grad erreicht hatte, durch Migrationsflüsse, die in dem von der Türken besetzten Territorium ihren Ursprung hatten, einzubüßen.

Das Referat stellt die Folgen der Türkeneinfälle auf das slowenische Gebiet dar. Es werden konkrete Angaben zur Zahl der in die türkische Sklaverei Verschleppten sowie Andeutungen über deren weiteres Schicksal vorgelegt. Auch dabei handelt es sich um eine Art Migration. Eine andere Folge der Türkeneinfälle ist in der Verödung des slowenischen Agrarbodens zu sehen, die jedoch nicht überall gleich stark war.

Die ersten Flüchtlingswellen aus der Türkengebieten nach Krain setzten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (vornehmlich nach der Schlacht bei Mohács 1528) ein. Einwanderungen aus dem türkischen Territorium wurden gefördert durch die veränderten Verhältnisse im Osmanenstaat, weil der neu kolonisierten, Viehzucht treibenden walachischen Bevölkerung Privilegien entzogen wurden. Allerdings wird die Migration aus dem türkischen Territorium aus bestimmten Gründen von den Landständen und dem Landesfürsten unterstützt. Den Flüchtlingen den sog. Uskokten, werden ähnliche Privilegien angeboten, wie sie sie unter den Türken genossen haben. Sie behielten die persönliche Freiheit, mußten sich jedoch für den Schutzdienst an der Grenze verpflichten. Es war nicht leicht, die nichtorganisierte Flüchtlingsmasse in ein bestimmtes System einzugliedern, noch schwieriger war es, ein entsprechendes Stück Land für sie zu finden. Den ersten Migrationswellen der Uskokten folgten noch mehrere von größerem oder kleinerem Umfang. Da ihre Versorgung unregelmäßig war, und sie wie Nomaden mit großen Viehherden im Land umhertrieben, kam es zu Spannungen zwischen den Uskokten und der einheimischen Bevölkerung. Da sich die Lage sehr zuspitzte, mußten die Behörden einschreiten. Die Uskokten, die im Žumberak (Sichelberg) und in einem kleinen Teil von Bela krajina (in vier Dörfern: Marindol, Bojanci, Miličselo und Paunovići) Zuflucht fanden, blieben sie wegen der ihnen erteilten Privilegien und der Übernahme der Wehrpflicht ein Kolonisationselement besonderer Art. Da der Žumberak nach 1600 der Grenzmark angeschlossen wurde, begann er sich langsam von Krain zu lösen.

In der Steiermark, besonders in den südöstlichen Landstrichen, wurde von den Flüchtlingen aus dem türkischen Territorium kein Stück Land in solchem Ausmaß und so geschlossen besiedelt wie an der krainisch-kroatischen Grenze. Die steirischen Stände hatten gegenüber den Uskokten ein anderes Verhältnis als die in Krain. Erst in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts veränderte sich dieses und man begann sogar die Uskokten-Wanderungen zu unterstützen. Da die Uskokten im ganzen Land herum verstreut lebten, assimilierten sie sich bald mit den ansässigen Slowenen. Da sie keine geschlossenen Siedlungsgebiete bewohnten, verloren sie nach und nach ihre Privilegien. An diese Einwanderer aus der Türkenzeit erinnern noch zahlreiche Familiennamen.

Von den Flüchtlingszügen aus den Türkengebieten wurden auch Innerkrain und der Karst erfaßt. Die Verödung soll auf diesem Gebiet auf die allgemeine Wirtschaftskrise und verschiedene Landplagen zurückzuführen sein, die Türkeneinfälle hätten die Krise nur noch vertieft. Wenn auch die Verödung dieses Gebiets groß war, und die sog. »Herbadiaweis« oder »Grasweis« anzutreffen waren, verödete Ländereien, die von den Nachbarn als Weiden oder zur Gewinnung von Heu genutzt wurden, sollen sich gerade diese als günstig für die Ansiedlung von Uskokten erwiesen haben. Doch die Rekolonisation, die man im Karstgebiet mit Hilfe von Uskokten durchzuführen versuchte, blieb im Grunde erfolglos.

Als Einzelkolonisten auf unbesiedeltem Gebiet oder auf dominikalem Besitz wurden gefangene türkische Soldaten bzw. die auf dem türkischen Territorium festgenommene Bevölkerung angesiedelt. In den Nachlaßinventaren der Krainer Feudalherren haben sich interessante Angaben über türkische Gefangene bzw. deren Schicksal erhalten. Im 16. und 17. Jahrhundert fingen die Senjer Uskokten und Krainer Feudalherren, die in der Grenzmark dienten, auf ihren Feldzügen auf das türkische Gebiet mit Vorliebe Kinder, vor allem aber Frauen und Mädchen als Sklaven. Meistens wurden sie später umgetauft. In den Registern der Domkirche des hl. Nikolai in Ljubljana sind in der Zeit von 1594 bis 1692 25 Fälle von Taufen türkischer, meist muslimischer Sklaven verzeichnet. Viele von ihnen fandern Anschluß an das neue Leben an und erreichten die Erteilung aller Bürgerrechte.

Im allgemeinen wurden die Flüchtlinge vom türkischen Territorium Vlahi (Walachen), Morlaci, aber auch Uskoci oder Prebegi (Flüchtlinge, Überläufer) genannt, weil sie den Türken entflohen und zu den Kroaten oder Slowenen übergelaufen waren. Der Nationalität nach waren es vorwiegend Serben aus Bosnien oder Serbien und orthodoxen Glaubens, doch hat es unter ihnen auch katholische Kroaten aus Dalmatien, der Herzegowina und aus Slowenien gegeben. Unter den Uskokern trifft man auch auf echte Walacho-Rumänen.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
tel.: (061) 214-190

Božo Otorepec

SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskih in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM **po posebnih članskih cenah**, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja

Štefan Kociančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih

Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse

1986

Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič Slovinci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah

Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris

Lokev skozi čas

Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem

Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda

1988

Etnološka stičišča, 1

Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija

Irene Mislej: Janez Benigar

1989

Slovenski jezik v znanosti, 2

Milena Horvat: Ajdovska jama

Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje

Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)

Krešimir Nemec: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)

Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo

Paola Korošec: Alpski Slovani – Die Alpenslawen

Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius

1991

Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist

Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije

Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara – GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar

Etnološka stičišča 3 – Ethnological Contacts 3 – Zbieznosci etnologiczne 3

Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije: Osnoven čestoten rečnik na Nova Makedonija

Jože Koruza: Slovstvene študije

1992

Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem, 1

Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.